

Perovškova knjiga ni lahkotno nedeljsko branje o neki pretekli politični opciji, temveč kompleksna študija idejnega toka, ki se je izrazil tudi na Slovenskem. Specifično težo ji še dodatno veča vpetost v širši evropski kontekst. Brez zadržkov lahko trdimo, da bo našla svoje mesto na policah vseh resnejših raziskovalcev slovenske novejšje zgodovine. Močan in obsežen znanstveni aparat, jedrnat povzetek in nadvse uporabno imensko kazalo pa jo hkrati postavljajo v vlogo uporabnega priročnika s pedagoško vrednostjo. Ob koncu še velja opozoriti, da snov, o kateri je Perovšku nadvse tekoče in jasno tekla beseda, s tem delom seveda nikakor ni izčrpana. Na to nas nenazadnje v predgovoru opozori tudi sam avtor. V mozaik poznavanja slovenskega liberalizma je dodan nov, pomemben kos, ki kliče po nadaljnjih delih in poglobitvah. V slovenskem zgodovinopisju tako še nimamo obsežnejše študije o kateri od ključnih političnih osebnosti liberalnega tabora, ki so zaznamovale prvo Jugoslavijo. Raziskovalnih izzivov nedvomno ne manjka, zato se po pisanju o dogajanju v preteklosti drznem zazreti v prihodnost in se od avtorja *Poti v moderno* nadejati še nadaljnjih dobrih knjig.

Jure Gašparič

Sorry, chaps – better luck next time*

John Corsellis in Marcus Ferrar, Slovenija 1945. Smrt in preživetje po drugi svetovni vojni, Zbirka Premiki, Mladinska knjiga, Ljubljana 2006; 345 strani.

Angleža Johna Corsellis je potegnilo v zgodbo o slovenskem eksodusu po drugi svetovni vojni kot kvekerskega humanitarnega delavca v begunskih taboriščih v Avstriji. Dotaknila se ga je zgodba o 17.000 (str. 59) slovenskih beguncih, ki so zatočišče pred prodirajočo Jugoslovansko armado našli onkraj Karavank. Bil je priča njihovega begu, nastanitvi v begunskih taboriščih (zlasti Vetrinju, Lienzu in Spittalu), provizorični ureditvi razmer in šoku ob vrnitvi domobrancev njihovim nasprotnikom, ki so jih večinoma pobili. Corsellis je na vse skupaj gledal s perspektive humanista in idealista, ki ne more prenašati ubijanja, krivic, grdega ravnanja in prelomljenih obljub, pospremljenih s pilatovskim umivanjem rok, kar si je privoščila Velika Britanija v zvezi z vdalimi pripadniki domobrantskih enot. Njegovi zapiski (zlasti pisma materi) in spomini so zoreli skoraj trideset let, dokler ga ni k nadaljevanju zbiranja pričevanj spodbudilo naključno srečanje s slovenskim študentom iz Argentine. Corsellis je po vrsti intervjujev s slovenskim povojnim izseljenstvom v Severni Ameriki in Britaniji sprejel v »svoj tim« tudi Marcusa Ferrarja, bivšega dopisnika Reutersa iz Vzhodne Evrope. Knjiga, ki jo predstavljam, je nadgradnja Corsellisovega spominskega gradiva, saj sta jo soavtorja dopolnila s številnimi intervjuji in pisnimi pričevanji akterjev z vseh strani (domobrantsko-begunske, britanske in partizanske) ter opremila z zajetnim kupom primerne literature.

Kar je nastalo, je v prvi vrsti dostojna predstavitev odnosa britanskih vojaških in političnih vrhov do tako imenovanih razseljenih oseb in vdalih jugoslovanskih (zlasti slovenskih) pripadnikov

* Oprostite, fantje, več sreče prihodnjič.

protipartizanskih enot. V tem oziru je delo verjetno popolna realizacija Corsellisovih hotenj in ukrepanj v nekaj zadnjih desetletjih, ko se v Britaniji izpostavlja problem vetrinjske izdaje protipartizanskih formacij (poleg slovenskih domobrancev tudi ustašev, hrvaških domobranov, četnikov in kozakov).

Delo je zatorej namenjeno predvsem »zahodnemu (zlasti britanskemu) trgu«, saj vzporedno s povojno tragedijo vrnjenih in pobitih domobrancev ter eksodusa njihovih svojcev in simpatizerjev, predstavi tudi kratek in (razumljivo) površen pregled pred- in medvojnih dogajanj in akterjev v Sloveniji. Knjiga v Britaniji učinkovito prekinja sprenevedanje ter zakon molka, ki je »neuradno« veljal za dogodke v pozni pomladi leta 1945. Številne raziskave ter neprijetna vprašanja in pobude so končno dosegli, da se britanska politika (in vojska) po šestdesetih letih soočata s temnim in nevitiskim madežem na svoji preteklosti.

Vseeno pozdravljam tudi prevod in slovensko izdajo, ki je pomembna za rojake in raziskovalce v domovini, ki morda s tem delom prvič na enem mestu dobivamo vpogled v begunski vsakdan (zlasti v organizacijo vsakdanjega življenja (šolanja!), preživetja in trdega boja za samoohranitev v tistih težkih in prelomnih časih ter sobivanja z begunci drugih narodnosti). Dragocena so zlasti pričevanja o poskusih všolanja begunskih mladostnikov na univerze v Avstriji in Italiji ter opis prizadevanj za skupinsko preselitev v novo domovino (Kanado, ZDA, Argentino, Venezuelo, Veliko Britanijo), nekaj pričevanj pa dopolnjuje že zapisano o skorajda čudežnih rešitvah ustreljenih domobrancev ter njihovih pobegih domov ali čez slovensko severno in zahodno mejo.

Da je to prodomobrantska knjiga, nam mora biti jasno že od prve strani. Težišče je na pričevanjih preživelih vrnjenih domobrancev, njihovih svojcev in simpatizerjev, čeprav sta avtorja »mimogrede« dodala še pričevanja/izjave Milana Kučana, Spomenke Hribar, Miloša Mikelna, Bojana Grobovska (ambasadorja RS v Argentini, ki ga »je izbrala slovenska vlada liberalne demokracije, tukaj (v Argentini) pa ga bolj tolerirajo kot sprejemajo«; str. 271), članice OF in ilegalke M. (želela je ostati anonimna) ter zgodovinarjev Boža Repeta in Bojana Godeše. Videti je, da sta prišla na pogovore z

večino od teh ljudi že z izoblikovanim mnenjem o njih, ki nikakor ni naklonjeno.

Poleg osebnih in verodostojnih pričevanj sta avtorja, ki ju je vodila simpatija do krutih usod izseljenih in tudi brez opravičila pobitih, nekritično(?) kupila še nekaj spretno podtaknjenih »čudežev«. Prvi je znani mit o domobranci – zavezniških Angloameričanov (*»In mi smo za te zavezniške zastavljali svoja življenja, zaveljo njih smo prišli ob vse...«*; str. 151; *»Angleže smo oboževali. (...) Borili so se proti Nemcem in mi nismo marali Nemcev.«*; str. 20, 21), kar se potrди na čudni ravni: *»Domobranci so večinoma nosili uniforme, ki so jih dobili od Nemcev, toda bataljon Vuka Rupnika je šel v ta boj v britanskih bojnih oblačilih in streljal z britanskimi mitraljezi Bren. Vzeli so jih padlim partizanom, ti pa so jih dobili od Britancev.«* (str. 33, 34). Preveč govora in pomena sta dobila enodneveni nekomunistični »slovenski parlament in vlada« maja 1945, medvojni konflikt v Sloveniji pa je predstavljen kot izključno državljanska (in celo verska) vojna med katolištvom in komunizmom, ki v trajanju »niha« med dvema (na str. 15), tremi (str. 19) in štirimi leti. Čudna je formulacija, da so bili »katoliki (...) prepričani, da so komunisti namenoma uprizorili napade blizu katoliških vasi, tako da so povratni ukrepi prizadeli njih« (str. 50) – doslej namreč v tem kontekstu še nisem prebral, da bi se slovenske vasi delile na katoliške in druge (katere?) vasi. Krona vsega pa je karakterizacija generala Leona Rupnika kot »karizmatičnega slovenskega domoljuba« (str. 297).

Samoumevno je, da hočejo pričevalci »pozabiti« vlogo okupatorskim oblastem lojalnega tabora pri racijah in pošiljanju rojakov v internacijo (*»Nihče ni vedel, kdo odloča in na podlagi česa«*; str. 42), čeprav je dovolj poveden stavek »ilegalke M.«, da je »nikoli (...) ni tepel nihče drug kot Slovenci« (str. 49). Po drugi strani pa tudi niso pozabili povedati, da so »domobranci (...) s pomočjo nemškega orožja, transporta in strateških navodil začeli premagovati partizane in prevzeli nadzor nad večjimi deli Slovenije« (str. 56). So mislili na stražarski »nadzor« nemških osvojitvev?

Novost je tudi, da v vlogah roparjev (ure, prstani) beguncev in v smrt izročeni domobrancev ne nastopajo le partizani, pač pa (že takoj ob prihodu na Koroško) tudi Angleži.

Kljub temu da sta avtorja tujca, pogrešam bolj poglobljeno in pogostejše samospraševanje o okoliščinah povojnega eksodusa. Kdo je torej vlekel niti (*»Ni videti, da bi kdo izdal povelje za odhod«*; str. 21)? Kakšno vlogo ima (in je imela že pred pomladjo 1945) nedvomno omniprezentna RKC, ki se v knjigi pojavlja (pretežno) kot tolažnica in podpornica pregnanih (še le čisto na koncu je nekaj o kolaboraciji)? Kakšni kadri so vodili in zvodili pobegle nesrečnike – nesposobni general Krener, ki se je ob desetkratno potrjenih novicah o vračanju svojih vojakov v smrt nazadnje mirno preoblekel in izginil, končal pa kot (uniformiran) hotelski vratar v Argentini (str. 70, 74, 75), ali paralizirani voditelji, ki so prezrli celo angleška svarila (str. 70, 73)? Kolikšno vlogo so imeli pri tem Britanci sami, ki so (v Vetrinju) dopuščali, da je v begunskem taborišču vsako jutro paradiralo 11.000 uniformiranih mož, prepričanih, da jih bodo poslali v boj proti komunistom, duhovnik monsignor Matija Škrabec pa je hodil med njimi ter jih spodbujal, naj ostanejo skupaj in se pripravijo na neizbežni ponovni boj proti komunistom (str. 65)? – V partizanih so imeli to funkcijo politkomisarji, salezijanec dr. Blatnik pa je v taborišču urejal tako »objektivno« protikomunističen časopis, da so ga morali »miriti« celo znameniti protikomunisti iz vrst Britancev (str. 126, 127).

Prav moteče so tirade o Judih ter njihovi temeljni vlogi v povojni evropski zgodovini. *»Pri FSS (Field Security Service – vojaška protiobveščevalna služba) je bilo tudi veliko Judov (...) Takrat je bilo precejšnje število Judov na vodstvenih položajih v komunističnih partijah Sovjetske zveze in držav Vzhodne Evrope,«* (str. 147) je denimo zapisano pri akcijah FSS v begunskih taboriščih, ko so zasliševali tiste, ki so jih sumili medvojnih hudodelstev. Jude in celo Nemce (*»Da trpe Nemci, je razumljivo. Kar so iskali, to so dobili!«*) pa naj bi krivični Britanci v nasprotju s slovenskimi begunci »pestovali« (str. 164). Judje so si »pestovanje« zaslužili kot največje žrtve pezdetovskega odnosa do naraščajoče Hitlerjeve moči, ki so jo zmuzljive »zahodne demokracije« predolgo tolerirale kot dobrodošel antipod rdeči Rusiji in od taiste Rusije manj nevaren reaktor novih idej, ki so našle občudovanje tudi v deželah, kot so Velika Britanija, Belgija, Nizozemska in ZDA. Trditev, da si nek narod (tudi ženske, starci, otroci) »zasluži« grdo ravnanje pa je zelo primerna – vse dotlej, dokler ti z isto mero ne

vrne drug podobno misleč »človekoljub« (Dresden in ostala zbombardirana mesta verjetno za pisca citiranega odlomka dnevnika za Nemce (ne nacisti) niso bila dovolj huda pokora).

Sicer pa je v knjigi tako domobrancem kot Britancem skupno kesanje zaradi »napačno izbranih« zaveznikov. Britanski poveljnik Nicolson je tako za nazaj ugotavljal: *»V primerjavi s svetlim zgledom Titovih partizanov so bili (domobranci) za nas tolpa jugoslovanskih razbojnikov. To je bilo popolnoma zmotno mnenje ...«* (str. 67), avtorja študije pa (na osnovi literature) sklepata, da je *»preusmeritev medvojne (Churchillove) podpore na Tita delno temeljila na namerno izkrivljenih poročilih o Jugoslaviji, ki jih je pošiljal stotnik James Klugman, britanski oficir v Kairu in tajni komunistični agent«* (str. 147). Celo Churchill sam naj bi decembra 1945 rekel prijateljem, *»da je bilo prepričanje, da lahko Titu zaupa, ena njegovih največjih napak v vojni«* (str. 231).

Toda, kar je bilo, je bilo – nemški zavezniki so domobrance potegnili za sabo v prepad, Britanci z Američani in drugimi narodi »resnične demokracije« pa so lahko zaradi navezave na »neprave zaveznike«, (predvsem) Ruse (in nenazadnje Jugoslovane), ohranili svoj neprekosljiv »way of life« in po 6. juniju 1944 (ko sta bili evropska Rusija in Vzhodna Evropa že dodobra nastlani s trupli rdečearmejcev in drugih »napačno izbranih zaveznikov«) zmagoslavno in higienično vkorakali v Evropo in si odrezali svoj kos.

Vojna pri nas in v ostalih državah Vzhodne Evrope pač ni bila viteška – nacisti so nas obsodili na iztrebljenje in se temu primerno obnašali. Pri tem početju so našli tudi svoje podpornike med domačim prebivalstvom. Nekateri so šli z nacisti (in fašisti) kar tako – iz ideološke in nacionalne »ljubezni«, druge pa so v njihovo naročje »potisnili« preveč goreči in maščevalni politični zoprniki (komunisti). Prav ti zadnji (okupatorski zavezniki »po sili«) so v svojem početju prestopili moralno mejo – v boju zoper političnega nasprotnika se ne povežeš z rablji svojega naroda. Marsikaj bi lahko bilo drugače, če bi se med vojno uresničila teorija kardinala Rodeta: *»Bile so tudi druge možnosti. Ko je Italija leta 1943 kapitulirala, je imela naša stran dve leti izkušenj v bojevanju. Domobranci bi lahko šli v gozdove. Bili so dovolj močni, da jih ne bi pre-*

magali. Toda voditelji so bili politično naivni. Slepo so verjeli v Britance, z njimi pa niso imeli stika – samo z Nemci« (str. 259). Toda storjenega ni več moč popraviti.

Knjiga se končuje s sedanostjo in poskusi sprave med obema taboroma. Žal precej poveden je spomin Spomenke Hribar na obisk v Argentini: »Sprejeli so nas, kot da bi bili še vedno komunisti. V veliki dvorani so štiri ure lajali na nas. Bilo je tako grozno, da jih je bilo na koncu sram... S pestjo sem udarila po mizi, da so kozarci poskočili. Povedala sem jim, da sem za domobransko stvar naredila več kot oni sami, in sem jih vprašala, ali naj odidem« (str. 278).

Ta citat pove popolnoma dovolj o »spravnih težnjah« domobranske strani. Sprava (kot (partizansko in domobransko) priznanje konkretnih zločinov in njihovo obžalovanje) jih načelno ne zanima, zanima jih nekaj drugega, kar se je še pred desetletjem zdelo nedosegljivo – REHABILITACIJA (povzdiga domobranstva in kolaboracije v moralno zmago v drugi svetovni vojni). Tu je kleč vseh spravnih akcij in prizadevanj. Zato jih ne zadovoljijo ne prizadevanja Spomenke Hribar niti Kučanovi obiski spravnih svečanosti, »pozabljajo« pa tudi na prvenstvo Spomenke Hribar in precejkrat stigmatiziranega »levega« tednika Mladina pri razkrivanju poveljnega zločina nad vrnjenci.

V Sloveniji naj bi bili proti revizijam zgodovine zgolj »nekdanji komunisti in protiklerikalni liberalci« (str. 17), ljudje (Slovenci v Sloveniji) pa so itak »zlomljeni. Nimajo več hrbtenice. Slovenci imajo še vedno katoliško vero, vendar pa niso videti čisto prepričani. (...) Slovenci ne čutijo več Boga« (str. 241). Popolnoma isto je pojasnila Spomenka Hribar, ko je avtorjema povedala, »da je Cerkev zaradi svoje sovražne držbe med ljudmi izgubila moralni kapital in da jih zato manj hodi v cerkev« (str. 278). – Del tega, zlasti v 80. letih preteklega stoletja pridobljenega moralnega ugleda najmočnejše opozicije sistemu, je RKC izgubila tudi z militantnim zavzemanjem za rehabilitacijo kolaboracije (ne za pietetno spravo krvnikov in žrtev!), ki je doživelo kulminacijo z govorom upokojenega beograjskega nadškofa Perka na letošnji spominski svečanosti v Rogu.

Izjava, da »nekateri skrbi, da bi vračajoči se emigranti zahtevali sodne postopke ali pa vrnitev lastnine« (str. 17) je s slovenske perspektive smešna. Slovenija je v petnajstih letih plačala že veliko in preveč – komunistom in njihovemu japijskemu podmladku davek na neumnost (ob »legalni« kraji družbenega premoženja), fevdalcem davek na uporabo graščin (ki so jih komunisti ljubili z enakim žarom kot njihovi prvotni lastniki), tovarnarjem odvzete fabrike, veleposestnikom zaplenjene njive, žrtvam in »žrtvam« rdeče justice po zaporih izgubljena leta, vsakokratni politični garnituri pa davek na »žrtvovanje za narodov blagor«. Potem so prišli še prijatelji iz osamosvojitvenih let in hoteli »svoj funt mesa«: Vatikan (cerkvena posestva in zgradbe – tiste, ki so jih in nekaj tistih, ki jih niso zaplenili rdeči), Italija (optantske nepremičnine in opravičilo za fojbe), Avstrija in Nemčija (svojo manjšino). Čakajo pa še izbrisani, žrtve sodnih zaostankov in še kdo. Torej se nam nekaj tisoč odškodnin niti ne bo poznalo, še zlasti, če jih bodo plačali krivci solidarno – tretjino Slovenija (kot dedinja rdečega režima), tretjino Velika Britanija, tretjino pa tisti »pastirji«, ki so »svoje ovčice« pustili na cedilu, potem ko so jih zvabili čez Karavanke.

Aleksander Žižek